

**«МАРСІЯНСКАЕ ПАДАРОЖЖА» ВАСІЛЯ ГІГЕВІЧА
Ў КАНТЭКСЦЕ СУСВЕТНАЙ ФАНТАСТЫКІ 1980 – 1990-х ГАДОЎ**

М. В. Шамякіна

*Мінск, Беларусь
shamyakinamv@yandex.ru*

У артыкуле разглядаецца аповесць Васіля Гігевіча «Марсіянскае падарожжа» ў кантэксце навукова-фантастычнай літаратуры і кінамастацтва 1980 – пачатку 1990-х гадоў. Акцэнтуюцца ўвага на пануючыя у гэты час тэмах твораў, адзначаюцца асаблівасці сюжэтабудовы твора.

Ключавыя словы: навуковая фантастыка; кіберпанк; беларуская літаратура; штучны інтэлект; касмічная фантастыка; кінафантастыка.

**VASILY GIGEVICH'S "MARSIAN JOURNEY" IN THE CONTEXT
OF WORLD FANTASY 1980 – 1990s**

M. V. Shamiakina

*Minsk, Republic of Belarus
shamyakinamv@yandex.ru*

The article examines the story of Vasily Gigevich "The Marsian Journey" in the context of science fiction literature and cinema of the 1980s – early 1990s. Attention is focused on the dominant themes of the works of that period, the features of the construction of the plot of the work are noted.

Key words: science fiction; cyberpunk; Belarusian literature; artificial intelligence; space fiction; film fiction.

Да нядаўняга часу здавалася, што чалавецтва, пасля касмічнага прарыву 1960–1970-х гг., надоўга адмовілася ад заваявання далёкага космасу, выбраўшы шлях развіцця віртуальнай прасторы. На працягу некалькіх дзесяцігоддзяў ідэя стварэння калоній на Месяцы ці на Марсе не абмяркоўвалася як наша недалёкая будучыня. Але ўсё змянілася ў апошнія некалькі гадоў. Сёння мы назіраем, як даследаванні магчымасцей асваення космасу і стварэння віртуальнай прасторы, а таксама сістэм штучнага інтэлекту ідуць адначасова, паралельна. Падобная карціна апісана ў многіх творах жанру кіберпанк, які ўзнік і актыўна развіваўся з 80-х гг. XX ст. Японскія даследчыкі ў калектыўнай працы «Уплыў навукавай фантастыкі на ўяўленні пра будучае штучнага інтэлекту» пішуць: «У падобным жанры літаратуры важна бачыць праблемы, якія з'яўляюцца адлюстраваннем рэальных сацыяльных праблем. Сур'ёзная ўвага павінна таксама надавацца аналізу навукова-фантастычных тэкстаў, створаных у пэўную эпоху з яе вобразамі і ўяўленнямі пра будучае» [3].

Кніга вядомага беларускага пісьменніка Васіля Гігевіча, якая змяшчае аповесць «Марсіянскае падарожжа», выдадзена ў выдавецтве «Мастацкая літаратура» ў 1990 годзе. А сёння гэты твор раптоўна набыў асаблівую актуальнасць, бо мастацкі свет яго злучае ідэю каланізацыі планет Сонечнай сістэмы, з аднаго боку, і ідэю шырокага выкарыстання сістэм штучнага інтэлекту – з другога. Акрамя таго, аповесць «Марсіянскае падарожжа» ўяўляе сабой даволі цікавую з'яву ў сваім жанры, бо сінтэзуе тэндэнцыі папярэдняга перыяду, характэрныя як для савецкай фантастыкі, так і для замежнай.

У 1980-я і 1990-я гады і пісьменнікі, і чытачы ўспрымаюць навукова-фантастычныя творы праз прызму не толькі папярэдняй літаратурнай традыцыі, але і кінамастацтва. Асабліва гэта тычыцца насельніцтва тагачасных савецкіх рэспублік. Справа ў тым, што ў другой палове 1980-х пачынаюць адкрывацца відэасалоны, а трохі пазней людзі масава

набываюць відэамагнітафоны. Такім чынам, савецкаму глядачу раптам робіцца даступнай не толькі айчынная, але і замежная кінафантастыка. У дадзенай працы мы засяродзімся ў асноўным на *кантэксте*, утвораным якраз фантастычнымі фільмамі папярэдняга перыяду, якія маглі і, хутчэй за ўсё, аказалі ўплыў на беларускага аўтара і яго чытача.

У 1980 г. выйшла культовая стужка Рыдлі Скота «Blade Runner». Фактычна з яе жанр кіберпанк і пачынаецца. Прычым і ў кіно, і ў літаратуры (апошняе прызнаваў літаратурны «бацька кіберпанка» Уільям Гібсан). Фільм створаны па матывах рамана Філіпа Дзіка «Ці мараць андроіды пра электрычных авечак?», напісанага яшчэ ў 1968 годзе. Такім чынам, надзвычай актуальны, прарыўны для свайго часу фільм нарадзіўся на падмурку рамана, які выйшаў на дванаццаць гадоў раней і на пачатку не быў заўважаны кінематографістамі, хоць сярод прыхільнікаў кніжнай фантастыкі прызнанне атрымаў адразу, нават намінаваўся на прэмію «Неб'юлу» ў год свайго выхаду.

Калі ж разглядаць тэму ўзаемадзеяння чалавека і штучнага інтэлекту ў працэсе засваення космасу, то першай варта ўгадаць класічную стужку рэжысёра Стэнлі Кубрыка і сцэнарыста Артура Кларка «Касмічная адысея 2001 года» (1968). У цэнтры фільма – супрацьстаянне чалавека і штучнага інтэлекту. Што цікава, штучны інтэлект, які кіруе касмічным караблём (HAL 9000), не толькі мае галасавы інтэрфейс, але і ўмее ідэнтыфікаваць людзей па рысах твару, а таксама мае некаторыя іншыя функцыі, характэрныя і для сённяшніх сістэм штучнага інтэлекту. Але найбольш паказальна ў названай кінастужцы не гэта. Стваральнікі яе нейкім чынам прадбачылі, што сістэмы штучнага інтэлекту будуць не праграмавацца, а вучыцца. HAL 9000 некалькі разоў згадвае, што ў яго быў настаўнік-чалавек.

Васіль Гігевіч у «Марсіянскім падарожжы» задае і яшчэ адно канцэптуальнае пытанне, якое цікавіла яшчэ Стэнлі Кубрыка і Артура Кларка: ці можа штучны інтэлект памыляцца? У творы нашага сучасніка не толькі даецца станоўчы адказ на гэтае пытанне, але і пазначаюцца прычыны – не толькі складанасць чалавечай псіхалогіі, але і банальная недасканаласць абсталявання.

Тэма асваення космасу і касмічных падарожжаў у замежным кінематографі 1980-х прадстаўлена не надта вялікай колькасцю кінастужак, але тая, што выходзіць, моцна ўраджаюць глядачоў. Гэта, напрыклад, некалькі фільмаў пра чужынцаў: першы фільм выходзіць у 1979 г. (рэж. Рыдлі Скот), другі здымае Джэймс Кэмеран у 1986 г. У кожным з фільмаў абазначанай серыі на касмічным караблі абавязкова прысутнічае робат, а самім караблём кіруе штучны інтэлект.

У 1984 г. выходзіць стужка таго ж Джэймса Кэмерана «Тэрмінатар», дзе штучны інтэлект захапіў Зямлю, а людзей знішчаюць роботы, прычым пераследуюць іх не толькі ў прасторы, але і ў часе.

У 1987 г. з'яўляецца фільм Пола Верховена «Рабакон». Тут паказана не проста грамадства будучага з недахопам рэсурсаў, моцным сацыяльным расслаеннем і высокім узроўнем злачыннасці, але і ўдзел машын і кібернетычных арганізмаў у ахове правапарадку.

У савецкім кіно гэтага часу працягваецца традыцыя касмічнай фантастыкі і ствараецца шэраг яскравых твораў названага жанру. У першую чаргу трэба назваць фільм «Праз цёмны да зорак» (1981, рэж. Рычард Віктараў) і «Месяцавая вясёлка» (1983, рэж. Андрэй Ермаш). У 1981 г. выходзіць мультфільм «Казка трэцяй планеты» (рэж. Раман Качанаў). У 1986 г. – мастацкі фільм «Кін-дза-дза» (рэж. Георгій Данэлія), прызнаны кінакрытыкамі шэдэўрам. Праўда, тут героі не ляцяць на касмічным караблі, а імгненна тэлепарціруюцца ў прасторы. У 1987 г. экранізуецца чарговы твор папулярнага фантаста Кіра Булычова – «Ліловы шар» (рэж. Павел Арсенаў).

Як мы бачым, візуальны бок будучага грамадства, паказаны шматлікімі рэжысёрамі, лёгка ўяўляецца глядачамі, таму Васіль Гігевіч даволі скупы на апісанні. Калі б ён паставіў мэту паказаць карціны жыцця грамадства будучага, з «Марсіянскага падарожжа» мог бы атрымацца раман. Але пісьменнік не засяроджваецца на малюнку, насычаным падрабязнасцямі. Гэта правамерна, бо чытач Гігевіча, абапіраючыся на некалькі ягоных фраз, лёгка дабудовае іх у сваім уяўленні. Бо на Зямлі ў гэты час пануе добра знаёмы прыхільнікам фантастыкі 1980-х гадоў кіберпанк.

Пры гэтым твор Васіля Гігевіча пазбаўлены некаторых асаблівасцей навуковай фантастыкі таго часу, якія моцна ўскладнялі ўспрыняцце тэксту іншых аўтараў. Выбітная расійская даследчыца дадзенага жанру Алена Коўтун, разважаючы пра творы, напісаныя з канца 1980-х і пазней, адзначае: «Раманы ўтрымліваюць вялікую колькасць псеўдадакументальных элементаў: вытрымкі з тэхнічных спецыфікацый, электроннае ліставанне, і да т. д. У ахвяру ім нярэдка прыносіцца сам «экшэн» – падзейнасць, дынамічная

сюжэтная канва» [2, с. 122]. Васіль Гігевіч яўна ўлічвае не толькі вопыт папярэдніх пісьменнікаў-фантастаў, але і стваральнікаў касавых кінастужак.

У цэнтры сюжэта «Марсіянскага падарожжа» тэма, звыклая для літаратуры кіберпанка, – ўзаемадзеянне чалавека і штучнага інтэлекту. Вось толькі тут хутчэй не ўзаемадзеянне, а поўнае падпарадкаванне чалавека машыне. Падпарадкаванне праходзіць у некалькі этапаў, якія вельмі выразна вылучаюцца ў творы.

1) Спачатку Вялікі Камп'ютар пачынае сачыць за кожным каланістам праз бранзалеты. Героі гавораць паміж сабою: «Пакуль я і сам толкам не ведаю, але мне думаецца, што бранзалет перадае ў Вялікі Камп'ютар не толькі інфармацыю пра наша месцазнаходжанне і фізічны стан нашага здароўя. – А што яшчэ ён можа перадаваць?.. – Ну, напрыклад, нашу гутарку» [1, с. 188].

2) Пасля дзяцей забіраюць з сем'яў: «Каб лепш і больш эфектыўна засвойваць вучэбны матэрыял, хутчэй адаптавацца ў новых касмічных умовах, выпрацоўваючы новае мысленне» [1, с. 189]; «Што і як ім гаварылі на ўроках – гэтага я не ведаю, бо бацькам на ўроках не дазвалялася прысутнічаць...» [1, с. 196].

Узаемаадносіны дзяцей і будучага, выхаванне новага чалавека, скіраванага ў будучае, – нярэдка матыв у фантастыцы. Найперш згадваецца, безумоўна, Олдас Хакслі з ягонай антыўтопіяй. Але там выхаванне, як і наогул усе этапы з'яўлення і функцыянавання чалавека, уяўляюцца як нешта негатыўнае. Сітуацыя з савецкай фантастыкай больш складаная.

Ідэя разлучэння дзяцей з бацькамі для асобнага выхавання дзяцей ідзе яшчэ з «Туманнасці Андромеды» Івана Яфрэмава. Тую ж ідэю выхавання з дзяцей «грамадзян будучыні» знаходзім і ў некалькіх творах братоў Стругацкіх. Напрыклад, у іх цыкле пра Максіма Камерэра. Яшчэ адзін твор Стругацкіх пра асобнае выхаванне дзяцей для развіцця ў іх звышздольнасцей – «Гадкія лебедзі». Але тут дзеці самі сыходзяць ад бацькоў, фактычна яны сыходзяць з рэпрэсіўнага грамадства, дзе свабода інтэлектуальнага пошуку абмяжоўваецца разам з іншымі свабодамі асобы. І тут адзін з персанажаў кажа, што тыя дзеці – гэта наступны этап эвалюцыі чалавека.

Мы помнім навучаную чалавекам машыну HAL 9000 з «Касмічнай адысеі 2001». У Гігевіча ж перад намі – дзеці, якіх вучыць машына. Вынік яшчэ горшы, чым у кінастужцы Стэнлі Кубрыка.

3) Далей пачынаецца насаджэнне «новай філасофіі» – так пад новы парадак спрабуюць выхоўваць не толькі дзяцей, але і дарослых: «З першага дня падарожжа ўсе каланісты павінны былі праслухаць цыкл лекцый па філасофіі новага касмічнага мыслення» [1, с. 197].

Новая філасофія не толькі дыктавала поўную пакорлівасць Вялікаму Камп'ютару, што, у прынцыпе, чакана. Цікава, што штучны розум у хуткім часе заняўся сваім абагаўленнем: пачаў сцвярджаць, што ён раствараны ва ўсім сусвеце: «Гэтак жа, як агромністая энергія схавана ў кожным нябачным атаме, гэтак жа і штучны розум, увасоблены ў Вялікім Камп'ютары, бясконца разліты ў касмічных прасторах» [1, с. 198]. Такім чынам, машына фактычна абагаўляе сябе, і каланісты павінны ператварыцца ў адэптаў таталітарнай секты.

У вольны час людзі, падпарадкаваныя Вялікаму Камп'ютару гуляюць у камп'ютарныя гульні ці слухаюць спецыфічную музыку: «Слухаць незямную электрамузыку, створаную штучным розумам: яна аглушала чалавека, як гаварылі спецыялісты-медыкі, уздзеінічала на клеткавым узроўні як наркотык і таму выклікала нязвыклыя хваляванні і пачуцці, якіх у звычайным жыцці каланісты не маглі адчуць» [1, с. 200].

Нешта вельмі падобнае да гэтай музыкі апісана ў аповесці Аркадзя і Барыса Стругацкіх «Драпежныя рэчы стагоддзя» (1964). Там яна называецца «Дрожка». Музыка, якая ўплывае на лімбічную сістэму чалавечага мозга, апісана таксама ў рамане брытанскага пісьменніка Джэфа Нуна «Вірт», прычым гэты твор выйшаў пазней за «Марсіянскае падарожжа» Васіля Гігевіча, а менавіта ў 1993 г.

4) Камп'ютар распараджаецца асабістым жыццём грамадзян і сам прызначае, каму з кім браць шлюб.

«Вы ж, мабыць, хадзілі і бачылі нашу спецшколу для дзяцей. Дзеці – наша будучыня. У нас павінны быць дзеці. А я – халасцяк. Заняты навучаннем, я да сённяшняга дня не знайшоў сабе спадарожніцу. І вось Вялікі Камп'ютар падабраў мне жонку. Яе біялагічныя і фізічныя даныя такія, што ў нас павінна атрымацца здаровае патомства» [1, с. 206].

Аналагічную палітыку, дарэчы, праводзіла секта карэйца Муна. Але мы ўжо і раней адзначалі яўна сектанцкую прыроду кіравання людзьмі з боку штучнага інтэлекту.

5) Камп'ютар цяпер судзіць людзей і прыгаворвае тых, хто не падзяляе яго «новую філасофію», нават да смяротнага пакарання.

Фінал твора трагічны. Аўтар і тут вылучае некалькі элементаў, што найбольш яскрава сведчаць пра поўную паразу штучнага інтэлекту ў яго імкненні кіраваць групай каланістаў. У прыватнасці:

1) Выхаваныя камп'ютарам дзеці і моладзь не здольны будаваць нармальныя адносіны паміж сабой.

2) Адсутнічае паразуменне паміж прадстаўнікамі розных пакаленняў.

3) Не могуць нармальна існаваць сем'і, утвораныя па ўказцы машыны, і ў каланістаў перастаюць нараджацца дзеці. Гэты матыў, дарэчы, адсылае нас да п'есы Карэла Чапека «Р.У.Р» – фактычна першага твора пра паўстанне не проста тварэння супраць творцы, а цэлай машынай цывілізацыі супраць чалавецтва.

4) Людзі страчваюць імпэт, пазбаўляюцца матывацыі дзейнасці. І, што самае галоўнае, страчваюць яны і інстынкт самазахавання.

5) У рэшце рэшт людскі натоўп бяздумна і механічна знішчае будынак Вялікага Камп'ютара і сам штучны інтэлект, які кіруе калоніяй.

Гэтыя апошнія сцэны паўстання супраць Камп'ютара дэманструюць, што рэпрэсіўны штучны інтэлект не здолеў пабудаваць справядлівае грамадства. Ён імкнуўся механічна злучыць людзей, абапіраючыся на выключна рацыянальныя разлікі. У рэшце атрымаўся не соцым, а натоўп. Гэты натоўп і знішчае Вялікі Камп'ютар.

Аповесць Васіля Гігевіча «Марсіянскае падарожжа» арганічна ўпісваецца і культурны кантэкст часу, калі было напісана. А сацыяльна-філасофскія, маральныя пытанні, узнятыя ў ёй, з'яўляюцца актуальнымі для сучаснага стану развіцця грамадства і тэхналогій.

Варта таксама адзначыць, што сама аповесць, дзякуючы сваёй выразнай структуры, падаецца вельмі кінематаграфічнай і, спадзяёмся, аднойчы стане літаратурнай асновай для навукова-фантастычнага фільма.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Гігевіч, В. Марсіянскае падарожжа: раман, аповесці / В. Гігевіч. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 38 с.

2. Ковтун, Е. Н. Мир будущего в современной научной фантастике: специфика художественной модели / Е. Н. Ковтун // Проблемы исторической поэтики. – 2016. – № 4. С. 118–135.

3. Осава, Х. Влияние научной фантастики на представления о будущем искусственного интеллекта / Х. Осава, С. Хасе, Д. Миямото, Р. Сайджо, К. Фукучи, Е. Мияке // Технологос. – 2020. – № 2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-nauchnoy-fantastiki-na-predstavleniya-o-buduschem-iskusstvennogo-intellekta>. – Дата доступа: 20.09.2021.

УДК 821.162.1(092)

РОССИЯ КАК ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВАЯ ДОМИНАНТА ВО «ВНЕХУДОЖЕСТВЕННОМ» ТВОРЧЕСТВЕ И. А. БУНИНА И Д. С. МЕРЕЖКОВСКОГО 1920-Х ГОДОВ

Л. М. Шумская

Гродненский государственный университет имени Янки Купалы

Гродно, Республика Беларусь

akay2012@yandex.ru

В статье рассматривается влияние генетической памяти, нравственного возрождения, движения и перехода в царство «Третьего Завета», Любви и Свободы, открывающих внутренние источники развития духовной культуры, на жизнестойкость общества, его динамическую эволюцию в эпоху революционных перемен XX века во «внехудожественном» творчестве И. А. Бунина и Д. С. Мережковского.